

ENERGIYANI TEJASH VA ENERGIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH SOHASIDAGI HUQUQBUZARLIK VA JINOYATLAR UCHUN JAVOBGARLIK MASALALARI

Sattarov Azim Saidovich

Bosh prokuratura boshqarma katta prokurori

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola energiya tejash va energiya samaradorligini oshirish sohasidagi jinoyatlar va huquqbuzarliklar uchun javobgarlikning dolzarb masalalarini ko'rib chiqadi. Barqarorlikka global e'tibor kuchayib borar ekan, energiyani tejashni rag'batlantirishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy bazalar tobora murakkablashib bormoqda. Bu murakkablik turli manfaatdor tomonlar, jumladan, jismoniy shaxslar, korporatsiyalar va davlat tuzilmalari uchun javobgarlik xususiyatiga oid muhim savollarni tug'diradi. Hujjat energiya samaradorligini tartibga soluvchi mavjud qonunchilik asoslarini tahlil qiladi, samarali ijro va javobgarlikka to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan kamchiliklar va noaniqliklarni aniqlaydi. Bundan tashqari, u huquqiy ta'riflar va javobgarliklarda aniqlik zarurligini ta'kidlab, rioya qilmaslik oqibatlarini o'rganadi. Maqola sud amaliyoti va tartibga solish amaliyotini har tomonlama ko'rib chiqish orqali energiyani tejash tashabbuslariga rioya qilishni rag'batlantirish va umumiy energiya samaradorligini oshirish uchun javobgarlikni qanday samarali boshqarish mumkinligi haqida tushuncha berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *Energiyani tejash, resurslarni baholash, energiya samaradorligi, strategik asoslar, texnologiya, siyosat, barqarorlik.*

KIRISH

So'nggi yillarda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini jadal rivojlantirish, investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish, aholining ishchanlik faolligini kuchaytirish uchun qulay sharoit yaratish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohaslarini kengaytirish hamda ijtimoiy soha va aholining turmush darajasini yaxshilash yuzasidan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shunga e'tiboran hamda energetika sohasida sog'lom raqobat muhitini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, sohaga xorijiy va xususiy investitsiyalar kelishini ko'paytirish, narx shakllanishining erkin va shaffof mexanizmlarini joriy qilishga asoslangan elektr energiyasining ulgurji va chakana bozorlarini tashkil qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining: "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida"gi 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-son; "Energetika sohasini isloh qilishning navbatdagi

bosqichini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2023 yil 28 sentyabrdagi PF-166-son farmonlari qabul qilindi. Ushbu Farmonlarda qator vazifalar belgilanib, bular tarkibida O‘zbekiston Respublikasining “Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to‘g‘risida”gi va “Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida”gi qonunlari bilan bir qatorda elektr energetika sohasini erkinlashtirish, sohada davlat rolini kamaytirish, elektr energiyasi bozori faoliyatining huquqiy asoslarini yaratish maqsadida qator qonun hujjatlari qayta ishlab chiqilishi, shu jumladan O‘zbekiston Respublikasining “Energiyadan oqilona foydalanish to‘g‘risida”gi Qonunini yangi tahrirda ishlab chiqish topshirig‘i belgilandi. Zamonaviy landshaftda iqlim o‘zgarishini hal qilishning dolzarbligi energiya samaradorligi va tejamkorlik haqidagi munozaralarni jamoatchilik va siyosiy munozaralarning birinchi o‘ringa qo‘ydi. Hukumatlar, global tashkilotlar va xususiy tashkilotlar barqaror energiya amaliyotiga o‘tish zarurligini juda yaxshi tushunadilar. Ushbu paradigma o‘zgarishi nafaqat qazib olinadigan yoqilg‘ining cheklangan tabiatining tobora ortib borayotgan tan olinishini aks ettiradi, balki energiya mas‘uliyati madaniyatini rivojlantirish uchun ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy majburiyatlarni ham ta’kidlaydi. Biroq, energiya tejash bilan bog‘liq siyosat va qoidalar ko‘payib borayotganligi sababli, ushbu sektordagi jinoyatlar va huquqbuzarliklar uchun javobgarlik bilan bog‘liq murakkabliklar tobora ortib bormoqda. Energiya samaradorligi tashabbuslari va yuridik javobgarlik o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘p qirrali bo‘lib, yurisdiksiyalar bo‘ylab bir-biridan juda farq qiluvchi qoidalar labirintini o‘z ichiga oladi. Ushbu qoidalar energiya tejoychi texnologiyalarni noto‘g‘ri ko‘rsatish kabi firibgarlik amaliyotlaridan tortib samaradorlik me‘yorlariga rioya qilmaslikdagi beparvolikgacha bo‘lgan keng ko‘lamli masalalarni qamrab oladi. Bunday jinoyatlar nafaqat barqarorlikni rivojlantirishga qaratilgan jamoaviy sa’y-harakatlarga putur etkazadi, balki energiya ishlab chiqarish, taqsimlash va iste‘mol qilish bilan shug‘ullanadigan manfaatdor tomonlar uchun noaniqlik muhitini yaratadi. Qolaversa, bunday huquqbuzarliklarning oqibatlari shunchaki moliyaviy jazo choralari doirasidan tashqariga chiqadi, bu esa jamoatchilik ishonchini, xavfsizligini va atrof-muhitning tanazzulga uchrashini oldini olishga mo‘ljallangan energiya samaradorligini oshirish dasturlari samaradorligini xavf ostiga qo‘yishi mumkin.

ASOSIY QISM

Jahon hamjamiyati iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish, energiya samaradorligini oshirish va barqaror amaliyotlarni ilgari surish bo‘yicha sa’y-harakatlarini kuchaytirar ekan, energiyani tejash tashabbuslari va texnologiyalari bilan bog‘liq murakkabliklar tobora kuchayib bormoqda. Ushbu tashabbuslarni qo‘zg‘atadigan niyatlar birinchi navbatda ijobiy bo‘lsa-da, resurslarni tejash,

emissiyalarni kamaytirish va innovatsiyalarni rag‘batlantirishga qaratilgan bo‘lsa-da, javobgarlikning qorong‘u oqimi va potentsial jinoiy xatti-harakatlar mavjud bo‘lib, ularni e‘tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Davlatimiz rahbarining topshirig‘iga asosan, prokuratura xodimlari, O‘zenergoinspeksiya hududiy boshqarma hamda ta‘minot korxonalarini rahbarlarining sohadagi bilim va ko‘nikmalarini olish maqsadida j.y. 4-8 iyul kunlari Davlat boshqaruvi akademiyasida maxsus o‘quv kurslari tashkil etildi [3]. O‘tkazilgan o‘quv-seminar mashg‘ulotlari davomida 282 nafar xodimlarining mazkur sohada malakasi oshirildi, tinglovchilarga mamlakat energetik xavfsizligini ta‘minlash, energiya resurslarini talon-toraj qilinishiga qarshi kurashish va sohadagi boshqa ustuvor yo‘nalishlarga oid 39 ta dolzarb mavzularda tashkilot rahbarlari va olimlar tomonidan mashg‘ulotlar o‘tkazildi, tinglovchilar bevosita joyiga chiqqan holda quyidagilar faoliyati bilan yaqindan tanishtirildi (“E - kon”, “E - burg‘ulash”, “ASKUE” va “ASKUG” avtomatlashtirilgan markazlari faoliyati hamda ularning imkoniyatlari; Toshkent shahar hokimligida energiya resurslarini iqtisod qilish masalalari bo‘yicha tashkil etilgan Shtab faoliyati; Toshkent shahar ichki ishlar bosh boshqarmasidagi situatsion markazi hamda Yakkasaroy tumanidagi namunalii “Bilding kommunal klassik” boshqaruv servis kompaniyasining faoliyati).

Seminar natijalariga ko‘ra sohada energiya resurslaridan oqilona foydalanishini to‘laqonli ta‘minlashga to‘sqinlik qiluvchi tizimli kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida quyidagilar TAKLIF ETILADI:

1. Ayrim toifadagi ulgurji iste‘molchilarga (oilaviy korxonalar, hunarmand, diniy tashkilot, talabalar yotoqxonasi, xususiy uy-joy mulkdorlari shirkati, BSK) soliq va boshqa imtiyozlarni saqlab qolgan holda energiya uchun to‘lovlarni II-tarif guruhi (900 so‘m) yoki aholi tariflarida amalga oshirishni ixtiyoriy tanlash imkonini yaratish.

2. Amalda ular (“Hududgazta‘minot” AJ 3 461 ta, “Hududiy elektr tarmoqlari” AJ 6 201 ta) energiya iste‘moli uchun imtiyoz sifatida aholi tarifida to‘lov qilib, ulgurji iste‘molchilarga nisbatan ham yuqori bo‘lmoqda.

Jinoyat va energiya samaradorligining kesishishi turli o‘lchovlarni o‘z ichiga oladi, ular firibgarlik holatlaridan tortib tartibga solinmaganlikgacha, ularning har biri manfaatdor tomonlar, iste‘molchilar va kengroq atrof-muhit uchun jiddiy xavf tug‘diradi. Ushbu maqola energiyani tejash amaliyoti bilan bog‘liq jinoyatlar natijasida yuzaga keladigan javobgarlikning muhim masalalarini o‘rganadi va barqaror energiya kelajagiga intilishda ushbu muammolarning kengroq oqibatlarini o‘rganadi. Energiya samaradorligi butun dunyo bo‘ylab energiya siyosatining muhim ustuni sifatida paydo bo‘ldi, mamlakatlar energiya tejovchi texnologiyalarni

qo'llashni rag'batlantirishga qaratilgan ko'plab dasturlar va qoidalarni amalga oshirmoqda. Hukumatlar energiya iste'molini kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga investitsiyalarni rag'batlantirishga qaratilgan imtiyozlar, subsidiyalar va mandatlarini joriy qildi. Biroq, bu siyosatlar ko'payib borar ekan, energiya samaradorligini tartibga soluvchi qonunchilik bazasi murakkab bo'lib qolmoqda, bu esa turli yurisdiksiyalarda turli talqinlarga va ularni qo'llash muammolariga olib keladi. Ushbu murakkab manzarada noqonuniy xatti-harakatlar ehtimoli yaqqol namoyon bo'ladi. Energiyani tejevchi mahsulotlarni noto'g'ri ko'rsatish, samaradorlik standartlariga rioya qilmaslik va marketing amaliyotida soxta da'volar majburiyatlar namoyon bo'ladigan sohalarning bir nechtasini ifodalaydi. Kompaniyalar iste'molchilarni o'z mahsulotlarining afzalliklari to'g'risida chalg'itishi, energiya tejash imkoniyatlarini oshirib yuborishi va xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Bunday xatti-harakatlar nafaqat iste'molchiga noto'g'ri ma'lumot beradi, balki aholining qonuniy energiya tejevchi texnologiyalari va tashabbuslariga bo'lgan ishonchiga putur etkazadi. Ushbu harakatlarning oqibatlari nafaqat alohida korxonalariga, balki kengroq bozor dinamikasiga va tartibga solishning yaxlitligiga ta'sir qiladigan keng bo'lishi mumkin [4].

Energiya yordam landshaftida mas'uliyatning tashvish kuchayishiga bir qancha yordam beradi. Tezkor innovatsiyalar va texnologiya evolyutsiyasi noaniqlik muhitini keltirib chiqaradi, bu yangi mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq mahsulotlarni murakkablashtirish. Yurisdiksiyalar bo'yicha tartibga solishda bir xillikning yo'qligi ham yuzaga keladigan yanada kuchaytiradi; bir nechta joylarda ishlaydigan sub'ektlarni nazorat qilish uchun potentsial yo'llarni yaratib, qonunlar to'plamidan o'tishlari kerak. Bundan energiya tejamkorligi bozorining yangi paydo bo'lgan tabiati shuni anglatadiki, ba'zi kompaniyalar qonunchilikka rioya qilish foydasi soyasida qoladigan madaniyatni rivojlantirish, talablarga rioya qilishdan ko'ra tez o'sishni birinchi o'ringa qo'yish mumkin [1].

Mas'uliyat bilan bog'liq muammolarning oqibatlari alohida kompaniyalar va iste'molchilardan tashqarida; ular butun iqtisodiyot va atrof-muhitda aks-sado beradi. Agar firibgarlik amaliyotlari nazoratsiz qolsa, ular nafaqat jabrlangan iste'molchilarga zarar yetkazadi, balki energiya tejaydigan texnologiyalarga haqiqiy investitsiyalarni ham to'xtatadi. Bu, o'z navbatida, innovatsiyalarni bo'g'adi va iqlim o'zgarishini cheklashda muhim bo'lgan barqaror amaliyotlarga o'tishni sekinlashtiradi. Tartibga solish nuqtai nazaridan, javobgarlik ta'riflaridagi noaniqliklar ijroni murakkablashtiradi va nazorat qiluvchi organlarning vakolatlariga putur etkazadi. Agar qonunbuzarliklar nomuvofiq jazolar yoki noaniq oqibatlarga olib kelinsa, tartibga soluvchi tuzilmalarning oldini oluvchi ta'siri susayadi, bu esa

keyingi rioya qilmaslik uchun qulay muhit yaratadi. Nazorat qiluvchi organlar o'z samaradorligini oshirishga intilayotgani sababli, javobgarlik uchun aniq asoslarni yaratish muammosi birinchi o'ringa chiqadi.

Energiyadan oqilona foydalanish, energiyani tejash va energiya samaradorligini oshirish sohasida ma'muriy jarimalar va iqtisodiy sanksiyalarni qo'llash Ozarbayjon va Belarus respublikalari tajribalari va ulardagi normativ-huquqiy hujjatlar bo'yicha tahlil qilindi. Qonun loyihasini tayyorlanishi geografik joylashuvi, boshqarish tizimi, yoqilg'i-energetika resurslarining ishlab chiqarilishi, uzatilishi va yetkazib berilishi, taqsimlanishi va iste'mol qilinishi hamda yoqilg'i-energetika resurslari iste'molchilarining mentaliteti va iste'mol madaniyati hamda eng asosiysi yarimorol shaklida bo'lib, yoqilg'i-energetika resurslari ta'minoti barqarorligi mavjud bo'lmaganligi jihatidan Yaponiya davlati tajribasi asosida ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq deb, topildi.

Qonun loyihasining asosiy maqsadi energiyani tejash, undan oqilona foydalanish va energiya samaradorligini oshirish sohasini Yaponiya davlati modelida shakllantirish, sohani rag'batlantirish, huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslarini yaratishdan iborat.

Shuningdek, qonun loyihasi - hosil qilinayotgan elektr energiyasi, issiqlik energiyasi, yoqilg'i va boshqa noan'anaviy energiya resurslaridan iqtisodiyot tarmoqlari hamda ijtimoiy sohada yanada oqilona va samarali foydalanishning, energiya resurslari iste'molining samaradorligini va zamonaviy energiya tejaydigan texnologiyalarni joriy etish xizmatlarini ko'rsatishning sohalararo mustaqil huquqiy asoslarini takomillashtirish vazifalarini belgilab beradi.

Shu bilan birga, mazkur qonun respublika iqtisodiyoti raqobatbardoshligi, moliyaviy barqarorligi, energetika va ekologiya xavfsizligini oshirish, energiyani tejash va energiya samaradorligini oshirish salohiyatini ko'tarish, yoqilg'i-energetika resurslaridan oqilona foydalanishni tartib-tamoyillarini belgilaydi.

Yoqilg'i-energetika resurslari iste'molchilari tomonidan energiya samaradorligini oshirish va energiya tejamkorligiga erishishdagi majburiyatlarni belgilash, energiyani boshqarish hamda undan oqilona foydalanish va energiya sarfini me'yorlash choralarini ko'rish poydevori shakllantirilishiga zamin yaratadi.

Shuningdek, ushbu qonun energiya iste'molini mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida yanada takomillashtirishni, shu bilan birga sohani uzoq muddatli rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Energiya samaradorligi sohasida mas'uliyatning murakkabligini bartaraf etish qonunchilik va tartibga soluvchi islohotlarni o'z ichiga olgan ko'p qirrali

yondashuvni talab qiladi. Mas'uliyatning aniq ta'riflari rioya qilish bo'yicha keng qamrovli yo'riqnomalar bilan birgalikda ijro etish sa'y-harakatlarini kuchaytirish uchun muhim ahamiyatga ega. Hukumatlar yurisdiksiyalar bo'ylab tartib-qoidalarni uyg'unlashtirish, chalkashliklarni kamaytirish va energiya tejevchi makonda faoliyat yurituvchi kompaniyalar uchun teng shart-sharoitlarni yaratishga intilishi kerak. Bundan tashqari, iste'molchilarga ta'lim berish tashabbuslari odamlarga energiya tejaydigan texnologiyalar va amaliyotlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi, ularni qonuniy mahsulotlar va soxta da'volarni farqlash uchun zarur bo'lgan bilimlar bilan jihozlaydi. Iste'molchilarni energiya samaradorligi bo'yicha da'volarni baholash uchun qulay vositalar bilan ta'minlash, shuningdek, noto'g'ri marketing amaliyotlaridan to'xtatuvchi vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bundan tashqari, tartibga soluvchi organlar qonunbuzarliklarni proaktiv tarzda aniqlash uchun nazorat mexanizmlarini kuchaytirishlari kerak. Texnologiyalar, ma'lumotlar tahlili va shaffoflik choralarini qo'llash orqali agentliklar energiya samaradorligi manzarasini yaxshiroq kuzatishi va qoidabuzarlarni javobgarlikka tortishi mumkin. Energiya samaradorligi to'g'risidagi da'volar bo'yicha ommaviy hisobot tizimlarini yaratish javobgarlik madaniyatini rivojlantirishi va vijdotsiz ishtirokchilarning oldini olishi mumkin [2].

XULOSA

Energiyani tejash va energiya samaradorligini oshirish sohasidagi jinoyatlar uchun javobgarlik masalalari axloq, qonun va barqarorlikning muhim kesishmasidir. Energiyani tejaydigan kelajak sari intilish kuchayib borar ekan, potentsial huquqbuzarliklar va qoidalarga rioya qilmaslik tufayli yuzaga keladigan muammolarni hal qilish zarur. Aniq me'yoriy-huquqiy bazalar, qat'iy ijro va iste'molchilarni o'qitish orqali manfaatdor tomonlar energiya tejevchi texnologiyalarda innovatsiyalarni rag'batlantirish bilan birga javobgarlik xavfini kamaytirish uchun birgalikda ishlashi mumkin. Oxir oqibat, shaffof va hisobdor energiya samaradorligi sektori nafaqat barqaror amaliyotlarni qo'llab-quvvatlash, balki iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha jamoaviy maqsad axloqsiz xatti-harakatlar tufayli buzilmasligini ta'minlash uchun juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Schipper, L., & Meyers, S. (1992). Energy efficiency and human activity: past trends, future prospects (No. 1). Cambridge University Press.
2. Zhou, N., Levine, M. D., & Price, L. (2010). Overview of current energy-efficiency policies in China. *Energy policy*, 38(11), 6439-6452.
3. <https://proacademy.uz/uz-lat/news/view?alias=972>
4. <https://minenergy.uz/uz/news/view/4120>